

Pregledni članak

ODRŽIVOST U SEKTORU MALINARSTVA: PRIMER SRBIJE

Emilija Manić*

geografija@ekof.bg.ac.rs

Irena Janković*

irenaj@ekof.bg.ac.rs

Rezime

Održivi razvoj je jedno od najaktuelnih globalnih pitanja kojim se danas u svetu bave različiti istraživači i koje se provlači u gotovo svim razvojnim modelima, kako nacionalnih ekonomija, tako i pojedinačnih društava. Jedna od delatnosti u kojoj je koncept održivosti od presudnog značaja za ispunjavanje njene osnovne funkcije jeste i poljoprivreda. Poljoprivreda je važna grana koja značajno utiče na performanse naše nacionalne ekonomije, a u njenoj strukturi voćarstvo zauzima posebno važno mesto. Kao zemlja koja ima izuzetne prirodne uslove za uzgoj kvalitetnog srednjoevropskog voća, Srbija se unazad decenijama pozicionirala kao jedan od svetskih lidera u proizvodnji i izvozu maline. Međutim, sistemski problemi koji postoje u celom agrarnom sektoru Srbije, kao i izazovi sa kojima se sama proizvodnja malina suočava, doveli su do ozbiljnih problema u i laganog gubitka vodećih pozicija u svetu. Rad predstavlja analizu trenutnog stanja održivosti (ekološke, socijalne i ekonomske) u sektoru malinarstva u Srbiji, a na osnovu rezultata istraživanja sprovedenih u okviru međunarodnog projekta SUFISA. Dati su određeni predlozi koje se mogu preduzeti na mikro i makronivou, kako bi se sektor malinarstva u Srbiji postavio na zdrave osnove i vratio u bitku za sam svetski vrh u proizvodnji i izvozu.

Ključne reči: proizvodnja maline, održivost, trostruka ciljna linija, SUFISA

* Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

UVOD

U postojećem globalnom ekonomskom sistemu koncept održivosti postao je bitniji nego ikada. Razlog tome je dvojak. Sa jedne strane prisutan je ogroman pritisak na prirodne resurse generisan stalnim rastom tražnje, a sa druge ekološka ravnoteža na našoj planeti je, na žalost, već ozbiljno narušena. Zbog toga je pitanje održivog razvoja postalo nezaobilazno u gotovo svakom razvojnom modelu.

Održivi razvoj kao koncept počiva na razvoju i potrošnji resursa koji zadovoljavaju potrebe sadašnjih generacija, ne ugrožavajući potrebe budućih generacija¹. Da bi se obezbedila takava održivost, bilo u sferi ekonomije ili neke druge društvene aktivnosti, neophodno je da se pomenuto shvatanje održivog razvoja utka u svaku oblast života i rada ljudi. U tom kontekstu se može posmatrati i današnja savremena poljoprivredna proizvodnja.

Proizvodnja hrane u svetu je u stalnom porastu, ali uprkos tome ogroman broj ljudi na planeti gladije ili je u hroničnom stanju neuhranjenosti². Sa druge strane, gotovo jednak broj ljudi suočen je sa bolešću gojaznosti, što je opet posledica neadekvatne ishrane. Pred čovečanstvom su, dakle, veliki globalni izazovi u pogledu ishrane, koje je dodatno usložnila činjenica da je hrana postala jedan od najvažnijih predmeta međunarodne trgovine (povećanje proizvodnje hrane neretko je indukovano potrebama tržišta, odnosno želje globalnih proizvođača za većim profitom, a ne kao način rešavanja problema gladi). Shvatajući svu kompleksnost pomenutih odnosa i problema, agrarni prostor, pa samim tim i životna sredina, imaju posebno naglašenu potrebu da se koncept održivosti uvede i primeni u celosti.

Kada je reč o poljoprivredi i održivom razvoju, istraživanja su uglavnom išla u dva osnovna pravca: uticaji poljoprivrede na životnu sredinu i promene u geografskoj sredini kao potencijalne pretnje poljoprivredi³. Iako naizgled veoma različita, oba pravca istraživanja imaju zajedničku nit: kako intenzivirati poljoprivrednu proizvodnju, zadovoljiti različite potrebe i istovremeno ublažiti ili sprečiti negativne efekte takve proizvodnje na životnu sredinu.

Imajući u vidu da je održivi razvoj oslonjen na tri bazična stuba: ekologiju, ekonomiju i društvo, to su istraživanja pitanja održivosti u

¹ Devetaković i dr (2008)

² Manić (2018)

³ Hansen (1996), pp. 17-43.

poljoprivredi pokrila veoma veliki broj tema: uslove, prepreke i mogućnosti razvoja održive poljoprivrede⁴, socijalne faktore i socijalno okruženje u poljoprivredi⁵, pitanja vezana za odnose poljoprivrede i tržišta⁶.

Srpska poljoprivreda je, slično kao i druge, suočena sa brojnim izazovima po pitanju njenog održivog razvoja. Dodatno, ona se suočava i sa određenim strukturnim prilagođavanjima uslovima slobodnog tržišta (naročito je to naglašeno u procesu pridruživanja Evropskoj uniji - EU). Poljoprivrednici u Srbiji suočavaju se sa dosta problema sa kojima se suočavaju i njihove kolege u drugim zemljama Evrope, ali su u određenim segmentima u znatno lošijoj situaciji (nerazvijeni regulatori tržišta, nedefinisani odnosi na tržištu, zaštita konkurencije, pozicija sektora u odnosu na ostale grane u strategiji razvoja privrede u celini, itd). Tome svemu bi trebalo dodati i određeni socijalni i politički kontekst, koji na žalost, ne ide u prilog razvoju poljoprivrednog sektora u Srbiji. Cela Srbija, a posebno njen ruralni prostor zahvaćen je procesom depopulacije. Starosna i obrazovna struktura poljoprivrednog stanovništva su veoma nepovoljne, ruralni prostor je slabo infrastrukturno opremljen, nizak je stepen diversifikacije aktivnosti u njemu, a sve to zajedno za posledicu ima visok stepen emigracije iz ruralnih oblasti. Pozicija i odnos prema poljoprivredi u privrednoj strukturi Srbije je takav da je to sektor koji značajno učestvuje u ostvarivanju bruto domaćeg proizvoda zemlje i njenom izvozu, ali se u njega ne ulaže proporcionalno značaju koji ima. Država nema jasno definisanu agrarnu politiku i u stalnim "lutanjima" često je sklona privremenim rešenjima koja neretko dodatno komplikuju već ionako složenu agrarnu situaciju u zemlji.

Kao jedna od strateški i izvozno orijentisanih grana u srpskoj poljoprivredi izdvojilo se voćarstvo, a u prvom redu proizvodnja maline. Prirodni uslovi (klima, reljef, hidrografija, zemljište) izuzetno su povoljni za voćarsku proizvodnju, a naročito na području Centralne Srbije. Malina je već decenijama unazad jedna od vodećih voćarskih kultura u Srbiji, kako po količinama koje se proizvedu, tako i po vrednosti izvoza⁷. Međutim, primetno

⁴ Cassman (1999), pp. 5952-5959; Rodríguez et al. (2014), pp. 49-60; Komlavi et al. (2019), pp. 172-208; Schiefera et al. (2016), pp. 283-293; Norton (2016), pp. 13-16.

⁵ Buttel (1993), pp. 175-186; Shreck et al. (2006), pp. 439-449; Pilarova et al. (2018), pp. 367-384.

⁶ Stojanovic et al. (2018), pp. 1-14.; Popović et al. (2018), pp. 65-80; Janković (2016), str. 161-176.

⁷ Radosavljević (2014), str. 240-251; Radosavljević (2016), pp. 492-498; Stojanović & Radosavljević (2013), pp. 174-182.

je da poslednjih godina Srbija, od jednog od svetskih lidera u proizvodnji i izvozu malina, lagano postaje sledbenik jačih konkurenata. Razloga ima više, ali u osnovi su pitanja vezana za funkcionisanje sektora malinarstva i regulisanje odnosa svih aktera na tržištu: proizvođača, dobavljača, kupaca i države⁸. U tom kontekstu se posmatralo i pitanje održivosti u sektoru malinarstva (ekološka, socijalna i ekonomska održivost) kao jedno od polja istraživanja međunarodnog projekata u kojima je učestvovala i naša zemlja (H2020 SUFISA finansiran od strane Evropske komisije – Ugovor br. 635577).

1. ISTRAŽIVANJE I OPIS UZORKA

Projekat SUFISA (*Sustainable Finance for Sustainable Agriculture and Fisheries*) trajao je ukupno 5 godina (2014-2019) i okupio je eminentne naučno-istraživačke institucije iz jedanaest evropskih zemalja (Belgija, Danska, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Portugalija, Italija, Grčka, Letonija, Poljska i Srbija). Svaka institucija delegirala je po dve studije slučaja (dva poljoprivredna proizvoda koji su bili od posebnog interesa za datu zemlju, ali i evropsku poljoprivredu). Istraživanje je sprovedeno prema zajednički utvrđenoj metodologiji⁹. Analizirani su rezultati i potom oblikovane preporuke ključnim stejkholderima, kako na makro tako i na mikronivou usmerene na zajedničku evropsku agrarnu politiku, ali i za svaku nacionalnu poljoprivredu posebno. Srbija je delegirala sektore pšenice i malina, a prostore Vojvodine odnosno regiona Zapadna Srbija i Šumadija.

Istraživanje vezano za sektor malina obavljeno je na prostoru regiona Zapadna Srbija i Šumadija, tačnije u Ariljskoj oblasti pošto ona obuhvata preko 85% registrovanih proizvođača maline u Srbiji. Korišćen je intervju sa unapred struktuiranim pitanjima i istraživanje je sprovedeno na slučajnom odabranom i stratifikovanom uzorku, sa fokusom na mala gazdinstva i proizvođače sa dužom tradicijom u proizvodnji maline¹⁰. Istraživanje je sprovedeno u periodu decembar 2017-januar 2018. godine. Veličina uzorka bila je 150 gazdinstava, a u bazu je ušlo 131 intervju (19 intervju je odbačeno tokom unakrsne provere stepena kompletiranosti odgovora).

U uzorku dominiraju gazdinstva sa preko 1 ha ukupne poljoprivredne površine, međutim posmatrano kroz prizmu površine pod malinama na

⁸ Stojanović (2019).

⁹ Grando et al. (2019)

¹⁰ Vigani et al. (2018)

gazdinstvu, najviše je malih proizvođača sa manje od 1 ha površine pod malinom. Mladi proizvođači su zauzeli oko jedne trećine ispitanika, a u pogledu polne strukture znatno je veći udeo muškaraca nego žena kao vlasnika proizvodnje. Takođe, primetno je da u pogledu obrazovne strukture dominiraju proizvođači koji imaju srednje obrazovanje (oko 60%), ali je onih sa specifičnim obrazovanjem (obrazovanje u oblasti poljoprivrede) veoma malo.

Osim pitanja koja su se ticala održivosti proizvodnje malina (ekološka, socijalna i ekonomska održivost) koja su i predmet analize ovog rada, intervju je obuhvatio i pitanja vezana kanale prodaje i njihove karakteristike, karakteristike poslovanja, strategije i pokretače poljoprivredne proizvodnje.

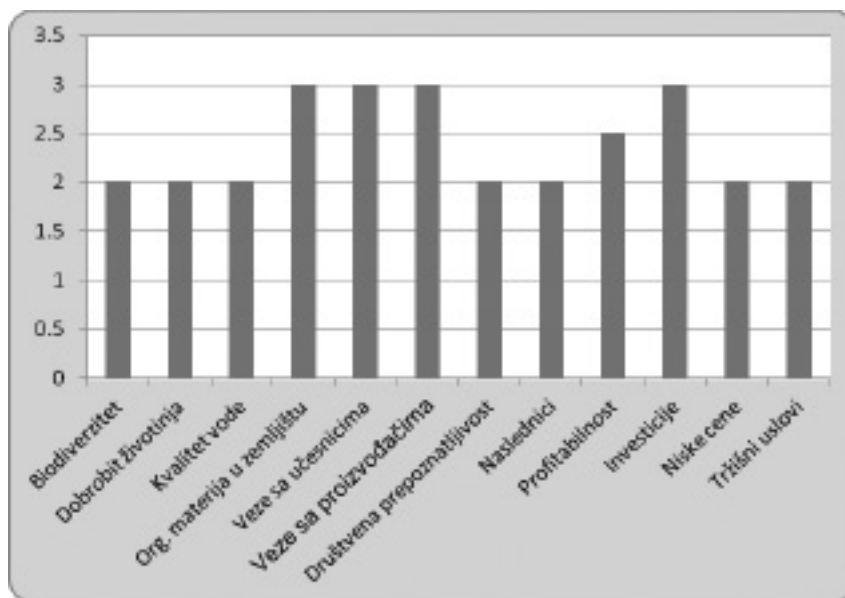
2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U delu istraživanja koja se odnose na održivost proizvodnje, pitanja su strukturirana tako da su ispitanici pružali uvid u svoje stavove po pitanju značaja različitih indikatora održivosti za proizvodnju maline. Ti indikatori svrstani su u tri velike grupe: ekološki faktori održivosti, socijalni faktori održivosti i ekonomski faktori održivosti.

Prve analize rezultata istraživanja ukazale su na to da srpski farmeri u sektoru malinarstva imaju relativno nisko znanje o faktorima održivosti sopstvene proizvodnje (Grafikon 1).

Najniže je procenjen značaj ekoloških faktora (održavanje biodiverziteta, dobrobit životinja, održavanje kvaliteta vode i održavanje organske materije u zemljištu). Proizvođači su delimično prepoznali značaj kvaliteta zemljišta pošto je to jedan od važnih faktora uspešnosti proizvodnje maline, ali je i to ocenjeno nekom srednjom vrednošću (obrazovanji proizvođači i oni koji su u formalnim ugovornim odnosima sa kupcima imaju razvijeniju svest o tome koliko su pojedini ekološki parametri važni za proizvodnju maline i njen kvalitet). Mlađi i obrazovaniji proizvođači pokazuju viši stepen svesti o uticaju intenziviranja proizvodnje maline na životnu sredinu, ali i značaja ekoloških faktora na samu proizvodnju. Međutim, opšti je utisak da kod najvećeg dela proizvođača ne postoji relevantno znanje o tome koliko prekomerna upotreba veštačkih đubriva ili sredstava za zaštitu bilja može negativno da utiče na svojstva zemljišta i samu proizvodnju maline).

Grafikon 1. Indikatori održivosti proizvodnje maline prema oceni proizvođača

Izvor: Stojanović Ž., Manić, E., Dragutinović-Mitorvić R., Randelović S., Janković I., Popović S., Rakonjac-Antić T., Ristić B, Jovović M., (2018). Serbia – National report, WP2 – Deliverable 2.2 SUFISA. The Faculty of Economics Univeristy of Belgrade, Belgrade.

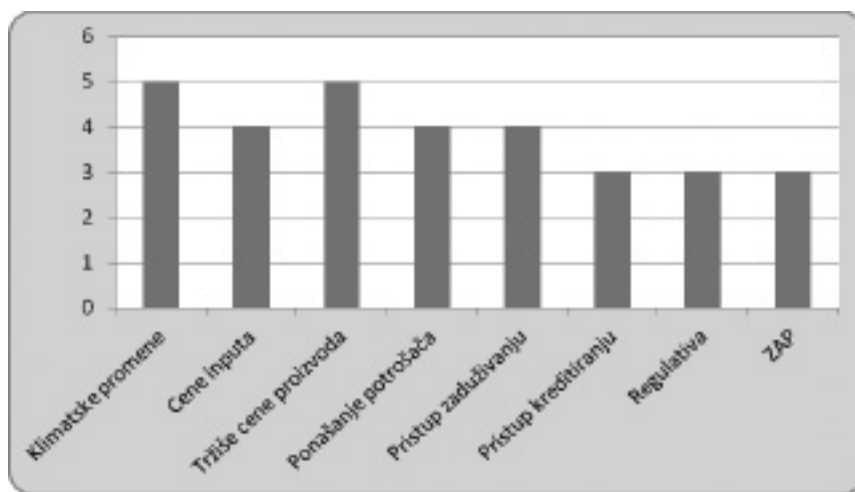
Sa druge strane, socijalna održivost proizvodnje je kod ispitanika u većoj meri prepoznata kao značajan faktor koji može uticati na proizvodnju maline. Od ponuđenih indikatora, društvena prepoznatljivost i naslednost su kategorije koje su ocenjene najnižim ocenama, dok su bolje vrednovane kreiranje dobrih veza sa dobavljačima i kupcima, kao i povezivanje sa drugim proizvođačima. Ovo bi možda trebalo posmatrati i u kontekstu prostora u kome se istraživanje sprovodilo jer je Ariljska oblast prostor najintenzivnije proizvodnje maline, u kome je inače stepen organizovanosti proizvođača najveći u odnosu na celu Srbiju. Izvesno je, takođe, da postoji jasna korelacija između jačeg povezivanja proizvođača i boljih ekonomskih uslova u pregovaranju sa kupcima, odnosno dobavljačima.

Kada je reč o ekonomskim faktorima održivosti, primetno je da je upravo ovaj stub održivog razvoja mesto gde se najjsnije uočavaju razlike između aktera na tržištu u sektoru malinarstva. Proizvođači smatraju da na

ekonomsku održivost njihove proizvodnje najviše utiču ulaganje u posao i održavanje profitabilnosti, dok su kontroli promenljivih tržišnih uslova i ublažavanju uticaja perioda niskih cena dali manji značaj. Pomenute razlike su posebno prisutne kada se ekonomska održivost posmatra sa aspekta veličine gazdinstva: kod malih gazdinstava (do 0,5ha) i onih srednje veličine (1-2 ha, ali je površina pod malinom ispod hektara) investicije i profitabilnost se smatraju najvažnijim ekonomskim faktorima proizvodnje. Nepoznavanje funkcionisanja tržišta i njegovih mehanizama je jedan od razloga zbog koga se defisanje uloga aktera na tržištu, odnosno procesi koji se na njemu odvijaju ne vide kao bitni faktori za poslovanje.

Analiza faktora održivosti poslovanja pokazala je stanje u sektoru malinarstva posmatrano iz ugla proizvođača, ali je sliku u potpunosti kompletirao segment intervjua koji se ticao percepcije proizvođača o sopstvenoj proizvodnji u budućnosti i to sa aspekata faktora koji će značajnije uticati na donošenje odluka i strategiju proizvodnje (Grafikon 2).

Grafikon 2. Ključni faktori u odabiru buduće strategije proizvodnje u sektoru malinarstva

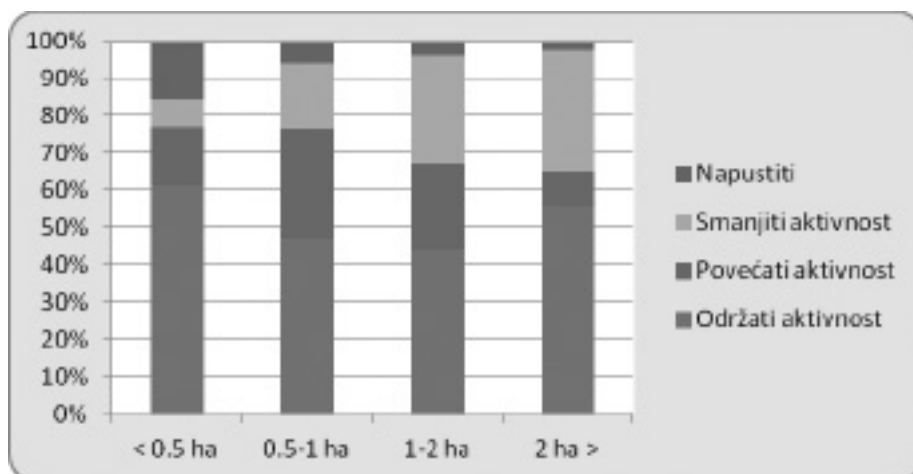
Izvor: Stojanović Ž., Manić, E., Dragutinović-Mitorvić R., Randelović S., Janković I., Popović S., Rakonjac-Antić T., Ristić B., Jovović M., (2018). Serbia – National report, WP2 – Deliverable 2.2 SUFISA. The Faculty of Economics Univeristy of Belgrade, Belgrade.

Klimatske promene i promenljivost cena na tržištu apostrofirani su kao najvažniji faktori koji će u budućnosti najviše uticati na opredeljivanje proizvođača kakve odluke da poduzmu po pitanju sopstvene proizvodnje. U izvesnoj meri prepoznaje se i uticaj cena inputa, promena u ponašanju potrošača i pristupa kreditima, dok se zajednička poljoprivredna politika EU (ZPP) uopšte ne vidi kao značajan faktor u opredeljivanju budućih strategija (Srbija još uvek nije članica EU pa se tako o ZPP i ne zna previše). Samo veliki proizvođači ističu značaj olakšica u kreditiranju i kapitalnih investicija, dok se mala porodična proizvodnja uglavnom oslanja na sopstvene snage u pogledu finansiranja proizvodnje.

Sagledavajući percepciju proizvođača po pitanju glavnih pokretača proizvodnje malina u budućnosti, došlo se i do određenih rezultata kada je reč o budućim perspektivama malinarske proizvodnje odnosno farmi koje se njome bave. Proizvođači su upitani da daju procenu svoje proizvodnje u narednih pet godina, a imajući u vidu prethodno pomenute faktore (Grafikon 3).

Najveći broj proizvođača je, bez obzira na veličinu poseda, odgovorio potvrdno na mogućnost održavanja postojeće proizvodnje (preko 60% malih proizvođača do 0,5ha pod malinom). To i nije iznenađujuće jer se ta grupa proizvođača uglavnom oslanja na sopstvenu radnu snagu čime značajno snižava troškove proizvodnje. Istovremeno je kod ovakvih proizvođača čest slučaj da sem proizvodnje maline imaju još neku dodatnu aktivnost na gazdinstvu ili su, pak, zaposleni u potpuno drugom sektoru, a proizvodnja maline kojom se bave u slobodno vreme je dodatni izvor prihoda za porodicu. Kada je reč o eventualnom proširenju proizvodnje, to planira najviše proizvođača sa posedima srednje veličine (1-2ha), dok o njenom smanjivanju najviše razmišljaju ispitanici koji imaju najveće površine pod malinom. Ovo je verovatno rezultat većih oscilacija i fluktuiranja cena na tržištu maline u Srbiji, odnosno nedefinisanih odnosa između aktera na tržištu maline, a što je za posledicu imalo neravnomernu raspodelu rizika u proizvodnji. Ipak, o eventualnom napuštanju proizvodnje najviše razmišljaju mali proizvođači (ovo je posebno karakteristično za one male proizvođače kojima je proizvodnja maline dodatni, a ne osnovni izvor prihoda).

Grafikon 3. Strategije proizvođača maline u narednih pet godina

Izvor: Stojanović Ž., Manić, E., Dragutinović-Mitorvić R., Randelović S., Janković I., Popović S., Rakonjac-Antić T., Ristić B., Jovović M., (2018). Serbia – National report, WP2 – Deliverable 2.2 SUFISA. The Faculty of Economics Univeristy of Belgrade, Belgrade.

Ovakvi rezultati nisu neočekivani, naročito ako se ima na umu stanje u sektoru malinarstva u Srbiji tokom poslednje decenije: konstantni zahtevi malinara da se njihovi zahtevi shvate ozbiljno i nemogućnost države da institucionalno uredi tržište maline u Srbiji. S tim u vezi su i rezultati koji ukazuju na budućnost poljoprivredne proizvodnje na njihovom gazdinstvu: najveći deo proizvođača nema nikakva očekivanja (do 35% ispitanih), dok sa druge strane niko od ispitanika nije razmišljao o eventualnoj prodaji zemljišta. Veliki je udeo i onih koji ne znaju šta će u budućnosti uraditi sa svojom poljoprivrednom proizvodnjom u celini, a samo oni sa najvećim posedima imaju očekivanja da će neko od njihovih potomaka naslediti proizvodnju.

ZAKLJUČAK

Proizvodnja maline u Srbiji je jedna od najvažnijih poljoprivrednih grana. U zemlji koja inače ima veoma povoljne prirodne uslove za voćarsku proizvodnju (klima, konfiguracija terena i zemljište), proizvodnja maline ima dugu tradiciju (još od sedamdesetih godina prošlog veka). Pokazalo se da su najpovoljniji uslovi za proizvodnju maline u području Zapadne Srbije (Ariľski, Užički, Valjevski kraj), pri čemu su neke od svetski poznatih industrijskih sorti upravo zbog specifičnih prirodnih uslova na tlu Srbije dostigle svoj „zlatni period“ (brend „Ariľska malina“). Tako je Srbija postala tokom poslednje dve decenije XX veka i početkom XXI veka jedan od najvećih svetskih proizvođača i izvoznika maline u svetu, sa veoma prepoznatljivim brendom i kvalitetom proizvoda.

Međutim, sve političke i ekonomske promene koje su zadesile Srbiju tokom poslednjih nekoliko decenija (raspad zajedničke države, ratovi u okruženju, ekonomske sankcije, bombardovanje) učinili su da srpska privreda, sistemski ionako oslabljena tokom socijalističkog perioda, uđe potpuno nespremna u tranziciju početkom XXI veka. Sve njene prethodne slabosti produbljene su u tranzicionom periodu, a mnogi sektori su doživeli pravu dezintegraciju jer je bilo praktično nemoguće vratiti se na pozicije od pre raspada zajedničke države i tržišta (na primer, industrija). Poljoprivreda je, takođe, pretrpela razorne posledice koje su se prvenstveno manifestovale kroz nepostojanje ili slabo razvijanje tržišnih mehanizama i institucija. Takvu tranziciju „preživelo“ je na određen način i srpsko malinarstvo, koje je pokazalo izvestan stepen otpornosti. Međutim, sada su se svi sistemski nedostaci i problemi srpske poljoprivrede, počeli razobličavati i prikazivati u svakom sektoru ponaosob, pa i u malinarstvu. Pitanje koje je davno postavljeno i tokom svih ovih godina ostalo bez odgovora, muči i danas stručnu javnost i proizvođače: kako doći do održivog i uspešnog razvoja sektora malinarstva u Srbiji?

Trenutno stanje u srpskom malinarstvu je takvo da su proizvođači praktično ostavljeni da se sami izbore sa kupcima i dobavljačima, pri čemu ne postoje razvijene tržišne institucije. Te sistemske manjkavosti dovele su do ogromnog nezadovoljstva proizvođača i gotovo svake godine ponovljene situacije na srpskoj javnoj sceni: protesti malinara, razgovori sa državom, optužbe na račun dobavljača i kupaca i iznalaženje trenutnih rešenja. Tranzicija kroz koju je srpska privreda prošla ukazala je na neophodnost prilagođavanja

novonastalim promenama i odnosima koji vladaju na tržištu. Tako je neophodno i da svi akteri u sektoru malinarstva (proizvođači, država, kupci i dobavljači) sprovedu određeno sistemsko prilagođavanje i da svako u svojoj ravni učini napor i unapredi svoju poziciju uvođenjem niza promena koje su u njegovom domenu moguće, a koje će učiniti mnogo na polju unapređivanja sektora kao celine.

Rezultati projekta SUFISA koji su se ticali saznanja do kojih se došlo sprovedenim istraživanjima uobličeni su u određene strategije za razvoj malinarstva, kako one vezane za promene proizvodnje, tako i one vezane za promene na tržištu. U okviru prve grupe, proizvođačima je predočeno nekoliko mogućnosti: investiranje u proizvodnju, plaćanje usluga van gazdinstva, specijalizacija proizvodnje i osiguranje proizvodnje. Iako na prvi pogled ove aktivnosti znače postojanje sredstava da bi se sprovele, zapravo svaki akter je u domenu svoje jasno definisane uloge na tržištu u mogućnosti da učini određene promene, a da one ne koštaju previše. Tako na primer, moguće je u domenu upotrebe sredstava za zaštitu i prihranu maline učiniti značajne uštede korišćenjem informacija i saznanja koje pruža digitalna poljoprivreda (ne zahteva velika ulaganja od strane proizvođača, a višestruke su koristi: smanjenje troškova proizvodnje, povećanje produktivnosti, bolji kvalitet proizvoda, veća zaštita zdravlja i interesa potrošača, itd). Kada je reč o mogućim promenama proizvodnje u vezi sa tržištem, proizvođačima su na raspolaganju, takođe, različite opcije: širenje proizvodnje na nove sorte ili proizvode, osiguranje protiv promenljivih cena i troškova, razvoj novih partnerstava, razvoj novog kanala prodaje proizvoda od malina, organska proizvodnja i dr. Sa aspekta problema sa kojima se proizvođači maline u Srbiji suočavaju, posebno su interesantna rešenja koja bi išla u pravcu udruživanja proizvođača, konkretnije u pravcu objedinjavanja skladišnih kapaciteta i stvaranja novih aktera na tržištu. Istovremeno, država bi trebalo da obezbedi institucionalizaciju ugovornih odnosa između učesnika u sektoru malinarstva i stvori uslove u kojima ne bi moglo doći do stvaranja takvih pozicija na tržištu koje su zasnovane na postojanju različitih vrsta barijera. Takođe, trebalo bi da aktivno učestvuje u kreiranju šema osiguranja, ne samo proizvodnje, već dohotka. Sva navedena rešenja primenjiva su u našoj praksi. Njihovom primenom paralelno bi se rešavali problemi sa kojima se suočavaju malinari u Srbiji danas, a sektor bi kontinuirano unapređivao svoje mesto u kontekstu preko potrebnog jačanja konkurentnosti i boljeg pozicioniranja proizvodnje koja je nominirana kao "crveno zlato Srbije" u međunarodnim okvirima.

SUSTAINABILITY IN THE RASPBERRY SECTOR: THE CASE OF SERBIA

Abstract

Today sustainable development is one of the most popular issues in various researches globally and one that is being practiced in almost all development models, both of national economies and societies. One of the activities in which the concept of sustainability is crucial for fulfilling its basic function is agriculture. Serbian agriculture significantly influences the performance of the national economy, and in its structure, fruit growing takes a particularly important place. As a country with exceptional natural conditions for the cultivation of high quality fruit, Serbia has for decades been positioning itself as one of the world's leaders in the production and export of raspberries. However, the systemic problems that exist in the entire Serbian agricultural sector, as well as the challenges with which the raspberry production itself is facing to, have led to serious problems and slight loss of leading positions in the world. The paper presents an analysis of the current state of sustainability (ecological, social and economic) in the raspberry sector in Serbia, based on the researches carried out within the international project SUFISA. Some suggestions was made that can be undertaken on the micro and macrolevel in order to place the raspberry production in Serbia on healthy grounds and return it to the battle for the world's top in the export production.

Key words: raspberry production, sustainability, triple target line, SUFISA

LITERATURA

Buttel, F.H., (1993). "The sociology of agricultural sustainability: some observations on the future of sustainable agriculture" *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 46, pp. 175-186.

Cassman, K.G., (1999). "Ecological intensification of cereal production systems: yield potential, soil quality, and precision agriculture" *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.*, 96, pp. 5952–5959.

Devetaković S., Jovanović Gavrilović B., Rikalović G., (2008). *Nacionalna ekonomija*. CID Ekonomski fakultet Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Grando S., Bonjean I., Bartolini F., Brunori G., Vergamini D., Prospero P., Mathijs E., (2019). H2020 SUFISA Refined conceptual framework, dostupno na adresi <https://www.sufisa.eu> (preuzeto 1.4.2019).

Hansen, J. W., (1996). "Is Agricultural Sustainability a Useful Concept?" *Agricultural Systems* 50, 1, pp.17- 143.

Janković I. 2016. "Analiza izabranih ekonomskih indikatora razvoja poljoprivrede u Srbiji: primer proizvodnje i distribucije maline". U monografiji NDES sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskim fakultetom u Beogradu Stanje i perspektive agroprivrede i sela u Srbiji: Žaklina Stojanović i N. Bogdanov, red. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu (ISBN: 978-86-403-1510-4, UDC: 339.13:631(497.11)(082), 338.43(497.11)(082), COBISS. SR-ID 228357644), str.161-176.

Komlavi, A., Amos T. K., Sander J. Z., (2019). "Agricultural land suitability analysis: State-of-the-art and outlooks for integration of climate change analysis" *Agricultural Systems* 173, pp. 172–208.

Manić E., (2018). *Ekonomska geografija*. CID Ekonomski fakultet Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Norton, L.R., (2016). "Is it time for a socio-ecological revolution in agriculture?" *Agriculture, Ecosystems and Environment* 235, pp. 13–16

Pilarova, T., Bavorova, M., Kandakov, A., (2018). "Do farmer, household and farm characteristics influence the adoption of sustainable practices? The evidence from the Republic of Moldova?" *International Journal of Agricultural Sustainability*, 16, 4-5, pp. 367-384

Popović, S., I. Janković, i Ž. Stojanović. 2018. "The Importance of Bank Credits for Agricultural Financing in Serbia". *Economics of Agriculture*, vol. 65, No.1 (ISSN: 0352-3462, COBISS.SR-ID 27671, DOI: 10.5937/ekoPolj1801065P, UDC: 336.717.5:338.434(497.11)), pp. 65-80.

Radosavljević K., (2014). "Unapređenje kapaciteta za proizvodnju i izvoz maline iz Republike Srbije". *Marketing*, Vol. 45, Br.3, str. 240-251.

Radosavljević K., (2016). „Enhancing Agri-Competitiveness – A Cost-benefit Analysis of Raspberry Production on a Family Farm”. *Ekonomika preduzeća*, Novembar-Decembar, pp. 492-498.

Rodríguez, D., Cox, H., de Voil, P., 2014. "A participatory whole farm modeling approach to understand impacts and increase preparedness to climate change in Australia" *Agric. Syst.* 126, pp. 49–60.

Schiefera, J., Laira, G.L., Bluma, W. E.H., (2016). "Potential and limits of land and soil for sustainable intensification of European agriculture" *Agriculture, Ecosystems and Environment* 230, pp. 283–293.

Shreck, A., Getz, Ch., Feenstra, G., (2006). "Social sustainability, farm labor, and organic agriculture: Findings from an exploratory analysis" *Agriculture and Human Values* 23, pp. 439–449.

Stojanović, Ž. (2019). Kako do uspešnog i održivog razvoja sektora malinarstva u Srbiji? "Poljoprivrednik", <http://www.poljoprivrednik.net/nasa-izdanja/poljoprivrednik/3905-2019-02-28-11-57-58>

Stojanović Ž., Radosavljević K. (2013). "Lanac snabdevanja hranom, konkurentnost poljoprivrede i industrijska politika - studija slučaja proizvodnje i izvoza maline iz Srbije", *Ekonomika preduzeća*, vol. 61, br. 3-4, str. 174-182.

Stojanović Ž., Manić, E., Dragutinović-Mitorvić R., Randelović S., Janković I., Popović S., Rakonjac-Antić T., Ristić B, Jovović M., (2018). Serbia – National report, WP2 – Deliverable 2.2 SUFISA. The Faculty of Economics Univeristy of Belgrade, Belgrade.

Stojanovic, Z., R. Dragutinović-Mitrovic, I. Jankovic and B. Ristic. 2018. "Food Chain Structure, Price and Risk Management Strategies - Insights from the Serbian Raspberry Case Study". In the Proceedings from 13th European IFSA Symposium, *Farming Systems: Facing Uncertainties and Enhancing Opportunities*, 01-05 July, 2018, Chania, Crete, Greece, pp. 1 – 14. Vigani M., Maye D., Kirwan J. and Chiswell H. (2018). – H2020 SUFISA Producer Survey Report, dostupno na adresi <https://www.sufisa.eu> (preuzeto 1.4.2019).